

ОЛЕКСАНДЕР ПОТАПІВ.

ОПУКЛОДЕНЦЕВИЙ ПОСУД БРОНДЗОВОЇ ДОБИ СТОЧИЩА Р. ДОНЦЯ.

(За матеріалами Харківського Археологічного Музею).

Склад колекції.

У Харківському Археологічному Музеї переховується 11 екземплярів яйцюватого опуклоденцевого посуду, що його знайдено в сточищі р. Донця. Шість із них здобуто розкопами В. О. Городцова року 1901, в кол. Ізюмському повіті Харківської губ., з поховань із скорченими та пофарбованими кістяками:—3 в Шпаківці (V:3—6; VII:1; IX:3), 2 в Ковалівці (V:1; XI:5) й 1 в Вел. Камішеvasі біля Гострої Мотили (II:3). Три посудини здобуто розкопами О. М. Покровського року 1901 в кол. Зміївському пов.:—2 в Отрадному (X:3; XI:2) й 1 в Бунаковці (XIV:15). За цей останній посуд не відомо: в яких саме похованнях його знайдено, бо щоденники О. М. Покровського не були надруковані. Ці три посудини ми притягаємо до опису за аналогією їх з матеріалами Городцова. Також на підставі аналогії описано ще 2 посудини: одна з Ново-Олександрівки, кол. Куп'ян. п. (лів. бер. р. Красної) й одна (фрагмент) з розкопів М. Воронця в Іванівці, кол. Куп'ян. п.

Стан колекції.

Усі посудини більш-менш фрагментовані. Але, здебільша, стан посуду такий, що єсть певна змога говорити за розмір, форми та орнаментацию. Тільки одну посудину треба вважати за трохи дефектну—немає донця, та ще другу можна вивчати тільки частково, бо від неї збереглося саме дещо.

У нижчеподаному реєстрі я вважав за потрібне детально описати стан кожної окремої посудини (див. реєстр I).

Матеріал.

За матеріал усіх посудин була ясна глина без спеціальної домішки. Її не було ні відмулено, ані добре вимішувано. Можливо, що для виробництва вживано глину, що її ще вогкою взято безпосередньо з природи.

Регистр I.

Індекс посудини ¹⁾	Характер фрагментації	Що загублено	Що реставровано	Стан поверхні	Ступінь златності до вивчення
Г. 272	Красні та боківі розколіни	Шматочок краю	Склясно розколіни	Відлущування в деяких місцях	Досить задовольняюча
Г. 223	Глибока красава щілина та боківі розколіни	Невеличкий шмат. боку	Склясно щілину	Дуже незначне відлущування	Досить задовольняюча
Г. 246	На дрібні череп'я побито	Деякі шматочки боку	Посудину цілком склясно з шматків	Дефектів поверхні немає	Задовольняюча, але пропорції трохи зіпсовані
Г. 241	На великі череп'я побито	Нічого	Посудину цілком склясно з шматків	Дефектів поверхні немає	Досить задовольняюча
Г. 207	Красва розколіна та щербина	Шматочок краю	Нічого	Багато вибоїн, а також відлущування	Досить задовольняюча
П. 91	Глибока красава щілина	Шматочок краю	Приклеєно шматочки краю	Невеличкі вибоїни	Досить задовольняюча
П. 65	На великі череп'я побито	Шматки краю й дещо	Посудину цілком склясно з шматків	Дефектів поверхні немає	Пропорції зіпсовані
П. 61	Красні розколіни	Шматочок краю	Нічого	Багато вибоїн	Досить задовольняюча
Г. 242	Прямовисний розкіл	Шматочок краю	Склясно по розколу	Дефектів поверхні немає	Досить задовольняюча
№ 38	Красва щербина	Шматочок краю	Нічого	Дефектів поверхні немає	Досить задовольняюча
В. 10	На дрібні череп'я побито	Уся горішня частина посудини	Дещо склясно з шматків	Дефектів поверхні немає	Досить задовольняюча

Процес ліплення.

Процес ліплення посуду дуже оригінальний. Для невеличких горщиків це було вишкрябування з трохи оформованого, штучного шпирунку глини. Для більш-менш великих посудин майстер спочатку вліплював на руках дуже товсту, грубу, яйцювату миску. Потім, спеціальним знаряддям, він вишкрябував порожнину посудини, щоб надати

¹⁾ Увага: Щоб уникнути повторення, я вважав за корисне надати кожній посудині свій індекс, що складається з літери (початкова літера прізвища особи, що проводила розкопки: Г — Городцов; П — Покровський; В — Воронець) і числа, що відповідає N-у цієї посудини за „Каталогом Виставки XII Археологического С'єзда“. Як виняток, я пишу просто „№ 38“ — посудину в Ново-Олександрівки.

ія бажану форму. Далі посудину перекидувано денцем угору, і майстер ошкрябував її з зовнішнього боку. Нарешті, посудину знов перекидувано,—вже денцем додолу,—і майстер оформлював шийку витисками пучків.

Оброблення поверхні.

Крім пальців майстра в процесі ліплення ми спостерігаємо тільки одне саме знаряддя — зубчастий «стиль», або зубчасту «стеку» для відшкрябування непотрібного шару глини. Сліди зубчастої стеки треба вважати за найвдатніші й постійні ознаки цієї кераміки.

Слід зубчастої стеки це єсть вузьке пасмо зовсім рівнобіжних плитких смужків. Отакі сліди бувають помітні здебільша й найкраще з внутрішнього боку посудини. Тут вони мають завжди трохи вигнутий, підступний напрямок і почасти тягнуться від денця до шийки. Іноді, по плечах із внутрішнього боку спостерігаємо сліди похило-поземого напрямку; ці сліди почасти лежать зверху первинних слідів підступного напрямку.

З зовнішнього боку посудини сліди зубчастої стеки мають завжди трохи меншу виразність, бо тут по багатьох місцях, а звичайно на денці, вони бувають зіпсовані долонями майстра за час перегортання посудини на руках. На шийці сліди зубчастої стеки зовсім зникають за оформлюванням краю пучками.

Число зубчиків стеки коливається від 4 до 6, а ширина її сліду від 11 до 19 мм.

Регистр II.

Посудина	Г. 272	Г. 223	Г. 246	Г. 241	Г. 207	П. 91	П. 65	П. 61	Г. 242	№ 88	В. 10
Число зубчиків стеки	5	6	6	5	5	5	4	5	4*	4	6
Ширина її сліду в мм.	11	16	17	15	15	14	14	13	11	18	19

Зубчаста стека.

Зубчаста стека, що її сліди ми спостерігаємо на всіх без винятку опуклоденцевих посудинах,—це єсть платівка, що має прямий зубчастий край. Щоб добре уявити собі форму цього знаряддя, я зробив витиски його слідів, що найліпше зберіглися, а також зробив спробу реставрувати ці сліди на вогкій глині різноманітними зубчастими стеками,—а саме: металевою виделкою, кістковою гребінкою, кременіним зубчастим відщепом і, нарешті, трісочками різноманітних деревин.

Для зубчастої стеки, що її вживано для обробки опуклоденцевого посуду, за характерне треба вважати те, що вона має зубчики широкі, але проміжки—вузькі. Спробою я дізнався, що за таке знаряддя, наймабільніш, була соснова трісочка, бо вона дає найкращий ефект, коли вживати за робочий край її сторчковий злом.

Грубість посуду.

В поземому пересічі грубість посудини не буває рівномірна,—це пояснюється вищеподаним засобом вишкрябування переважно в підступному напрямку. Тому-ж, в прямовисному пересічі денце, боки, плечі та вінець мають майже рівномірну грубість. Значного погрублення краю немає. Грубість в мм.:

Посудина Г. 272 — край	9—10;
„ Г. 223 — „	7—9;
„ Г. 246 — „	7;
„ Г. 241 — „	7—8;
„ Г. 207 — „	5—6;
„ П. 91 — „	6—7;
„ П. 65 — „	6;
„ П. 61 — „	6—7;
„ Г. 242 — „	4—8;
„ № 38 — „	6—8;
„ В. 10 — бік	9—11.

Грубість залежить від розміру посудини. Тому, максимальну грубість 9—11 мм. має посудина В. 10, що єсть найбільша за всіх опуклоденцевих. Грубість інших великих посудин коливається між 7 та 9 мм. Маленькі посудини бувають найтонші.

Відпорність на розлім.

Для розуміння технічних властивостей якої-небудь кераміки я вважаю за потрібне звертати увагу на характер її щілини та розлому.

В розломі опуклоденцевого посуду переважають прямовисні щілини. Посудину Г. 242 розрізує на дві половинки одна безперервна, прямовисна щілина; на посудинах Г. 223 та Г. 272 спостерігаємо прямовисні бокові щілини, се-то щілини, що починаються й закінчуються на боці посудини, не досягаючи краю.

Первинні щілини мають завжди прямовисний напрямок. Вторинні-ж щілини, що відгілюються від первинних, ідуть поземо. Часто спостерігаємо, що краєва прямовисна щілина, що дійшла до якого-будь пункту, — раптом звертає в поземому напрямку, напр., на посудині Г. 207.

Узагальнюючи спостереження за щілинами, треба казати, що опуклоденцевий посуд має в поземому напрямку меншу відпорність на розлім, ніж в прямовисному.

Злом черенка.

Черепок має злом грудковато-верстуватої структури, землястого вигляду, заціпливий на ошуп. Колір злому черенка трьохверстовий. Середня, широка верства має темносірий колір; обидві поверховні, дуже тонькі верстви однаково ясного, вохристо-жовтого кольору. Але, такі взаємини верств ми спостерігаємо тільки з краю вінця. Що далі від нього, то зовнішня верства значно погрубується, зберігаючи свій вох-

ристо-жовтий колір; внутрішня-ж верства, навпаки, значно утончується, набуваючи сіруватого відтінку а іноді, зовсім робиться сірою та силивається з середньою верствою.

Випал.

За вищенаведеними ознаками можна гадати, що випал опуклоденцевого посуду проводився у відкритому вогнищі. Посуд підпадав безпосередньому вилівові полум'я; оскільки-ж це полум'я, а також і випал не могли бути рівномірними, то поверхня посудини повинна була придбати плямистий вигляд. Очевидячки, посудина була вміщена в огнище в нормальному стані, себ-то денцем на розпечене вугілля,—а тому й денце її зовні опалювалося сильніш за все. Полум'я, охоплюючи посудину, природно злегка торкалося внутрішнього боку вінця й опалювало його сильніш, ніж решту внутрішньої поверхні.

Колір.

Поверховий колір посуду ясний, вохристо-жовтий з рожуватим відтінком. У великих посудинах цей колір на внутрішньому боці буває тільки коло вінця, а нижче він робиться сірим. По деяких місцях, на зовнішньому боці, по жовтому тлі, бувають розкидані темно-брунатні плями від нерівномірного випалу, що надають посудині плямистого вигляду; це ясніш за все можна спостерігати на посудині Г. 223. Дві невеличкі посудини трохи відрізняються своїм відтінком од інших:—одна Г. 242, хоч і типового кольору, але з темно-жовтим відтінком, а друга № 38—з сірим відтінком.

Маслисте забарвлення.

На посудині Г. 272 спостерігаємо маслисте забарвлення синювато-блакитного кольору. Воно розташоване розпливчастими великими плямами на всій поверхні, як з внутрішнього, так і зовнішнього боку посудини. Подібну-ж маслистість спостерігаємо й на поверхні деяких інших посудин: Г. 242 й Г. 207,—при чому на останній забарвлення синювато-бузювального кольору й виступає лише невеличкими плямами, а більша частина поверхні зберігає первинний колір випалу.

Я не бачу жодних підстав, щоб висловлюватись за В. О. Городцовим, ніби-то деякі опуклоденцеві посудини були навмисне пофарбовані маслистою фарбою після випалу. Цю маслистість та часткове забарвлення я швидче схильний вважати за натуральне явище своєрідної «патинації» кераміки.

Брунатні струмочки.

Крім маслистого забарвлення, ми спостерігаємо майже на всіх посудинах ще друге явище часткового забарвлення. Це брунатна немаслиста пляма на денці зовні, що спливає на боки чорно-брунатними струмочками,—ніби-то на денце перекинутої посудини полито якогось плинку. Струмочки на боках зберігаються виразніш за саму пляму, але, взагалі, це явище на багатьох посудинах буває ледве-ледве помітне.

В нижчеподаному описові кожної посудини зокрема я реєстрував його лише в найвиразніших випадках: на посудинах Г. 241, Г. 207 і Г. 242.

Отже, в кольорі опуклоденцевого посуду треба відрізнити три явища: 1) власний колір черепка з плямами нерівномірного випадлу, 2) натурального походження маслясті плями різних відтінків і 3) брунати струмочки невідомого плинну, що можуть бути слідами своєрідного ритуалу поховань.

Розміри (табл. I).

Розміри опуклоденцевого посуду дуже коливаються в межах од 101 до 218 мм. заввишки й від 88 до 184 мм. завширшки. За розміром максимального діаметру їх можна поділити на три групи:

- а) великі — діаметром біля 20 ст., 5 екземплярів.
 б) середні " " 15 " 1 "
 в) маленькі " " 11 " 5 "

Рєєстр III.

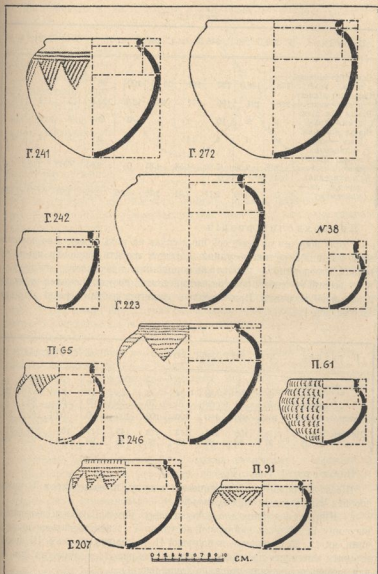
Посудина	Г. 272	Г. 223	Г. 246	Г. 241	Г. 207	П. 91	П. 65	П. 61	Г. 242	№ 38
Д і я м е т р и в м м.										
Обріз краю	176-180	135-138	132-142	130-132	112-117	102	97-99	88-94	95-97	78-84
Плечка влого- воєння	176-180	135-138	132-142	130-132	112-117	102	97-99	88-94	95-97	78-84
Максимум	218	191-197	188-192	170-184	146-150	127-128	122-125	114-116	112-114	100-106
В и с о ч и н и в м м.										
Шийка . .	11	12	6	10	8	6	17	13	11	16
Плечі . .	43	48	45	37	28	25	25	21	11	22
Бока . .	130	120	111	110	84	58	> 64	54	81	50
Загальна височина	184	180	162	157	120	89	>106	88	104	90

Увага: в реєстрі III немає розмірів великої посудини В. 10, бо міряти її не можна (див. реєстр I).

П л а н.

За наслідок того, що опуклоденцеві посудини були вироблені прями на руках, можна вважати нерівність їхнього плану. Майже жодна посудина не дає певного кола в будь-якому пересічі, — тому кожний пересіч треба міряти двома діаметрами. Різниця поміж найменшим і найбільшим діаметрами иноді буває значно велика й тоді пересіч наближається до еліпсу. Крім того, два плани тієї самої посудини ніколи не мають однакового відхилення від кола. Безумовно, в посудинах, що їх склали з шматків, непевність їхнього плану можна пояснювати, але тільки частково, як наслідок реставрації.

Спостереження над планом складені мною нижче.

Форми та розміри опуклоденного посуду.

Реєстр IV.

Посудина	Г. 272	Г. 223	Г. 246	Г. 241	Г. 207	П. 91	П. 65	П. 61	Г. 242	№ 38
Середній діаметр в мм.—краю .	178	136,5	137	131	114,5	102	98	91	96	81
Середній діаметр в мм.—макс. .	218	194	190	177	148	127,5	123,5	115	113	101
Різ-ця між діам. в мм.—краю .	4	3	10	2	5	0	2	6	2	6
Різ-ця між діам. в мм.—макс. .	0	6	4	14	4	1	3	2	2	2
% відхилення серед. діам.—краю	2,25	2,20	7,30	1,53	4,35	0	2,04	6,60	2,08	7,41
% відхилення серед. діам.—максимуму . .	0	3,09	2,11	7,91	2,70	0,78	2,42	1,74	1,77	1,98

Прямовисний розріз.

Розріз посудини по їхній осі, що я склав на табл. I, дозволяє порівнювати взаємини частин посудини, а також зробити висновки щодо загальних пропорцій. Задля вигоди порівняння я переклав у нижчеподаному реєстрі абсолютні розміри частин кожної посудини сотими частками її загальної височини. При перекладі діаметрів я брав середні діаметри за реєстром IV.

Реєстр V.

Посудина	Г. 272	Г. 223	Г. 246	Г. 241	Г. 207	П. 91	П. 65	П. 61	Г. 242	№ 38
Височина шийки	7	6	4	6	7	7	16	15	11,5	20
• плечей	23	27	28	24	23	28	24	24	10,5	24
• боків	70	67	68	70	70	65	60	61	78	56
Загальна височ.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Діаметр. макс. .	118	108	117	113	123	143	117	131	109	111
• обрізу .	97	70	85	83	95	115	93	103	92	89

Пропорції (табл. I).

Щодо пропорцій опуклоденцевого посуду, то за реєстром V можна зробити такі загальні спостереження:

1) Ширину посудини в максимальному діаметрі завжди перевищує височину її. Ширина найвузкої посудини Г. 223 відноситься до височини, як 27 : 25; а ширина найширшої П. 91, майже, як 3 : 2. Ці крайні варіанти загальних пропорцій зіставлені на рис. 1, де діаметри їхні задля вигоди порівняння зрівняно (див. рис. 1).

2) Найбільший діаметр, що розділяє посудину на верхню—меншу і нижню—більшу частини, розбиває загальну височину посудини на обрі-

ки, що відносяться, як 1 : 2. Середня височина боків=66,5, себ-то вона дуже близька до теоретичної—66,66...

3) Височина плечей у більшості посуду (за винятком Г. 242) в середньому $=\frac{1}{4}$ височини посудини, — себ-то вона відноситься до загальної височини, як 25 : 100.

4) Височиною шийки опуклоденцевий посуд розподіляється на дві групи: а) з низькою шийкою, що $=\frac{1}{16}$ загальної височини (великі посудини) і б) з високою шийкою, що $=\frac{1}{6}-\frac{1}{2}$ загальної височини (маленькі посудини).

Форма (табл. I).

Загальна форма посуду наближається до яйця, гострий кінець якого є дещо, а тупий, широко відкритий — вінець. Перехід од плечей до шийки (плечна влоговина) ледве виявлено. Шийка завжди пряма, але взагалі, контур посудини—кривульний: без кутків та довгих прямих ліній. Форма дещо іноді буває більш-менш плосковата. Гостріше дещо мають ті посудини, що їх вироблено бездоганно.

Орнамент.

З десяти цілих посудин тільки шість мають орнамент, що його витиснено по вогкій глині до випалу. Вони розподілюються на два типи.

Один тип (5 посудин) має орнамент, що його витиснено суцільною шворочкою й розташовано тільки на верхній частині посудини.

Другий тип (1 посудина) має орнамент, що його витиснено гострим, вилукуватим, зубчастим штампом і розташовано на всій поверхні суцільно.

Елементи й композиція узору.

Орнамент занадто бідний формальними елементами: в першому типі це прямі рівнолежники, переважно, поземого та похилого напрямку, — в другому типі єсть лише один елемент—дужка. Композиція орнаментів першого типу одноманітна, — це прямолінійний гострокутний зигзаг і горизонталь. Композиція другого типу єсть суцільне поземо-рядкове заповнення простору.

Форма узору.

На самім обрізі, зверху на одному екземплярі витиснено шворочкою рядок частих, коротеньких сторчаків, а в другому горизонталь.

Шийку тільки в одному Г. 246 укрито частими, поземими рівнолежниками, — решта-ж посуду має шийку без узору, гладку.

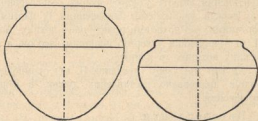

Рис. 1. Схематичний вигляд діаметра та височини опуклоденцевого посуду.

Нижче плечної влоговини звичайно йде одна або кілька горизонталей, до нижчої з яких притинюється зигзаг, що лежить на плечах. Це притинення зигзагу утворює форму безперервного рядку трикутників, що завжди виділяються заповненням їх частими рівнолежними горизонталами, або похилими рівнобічного похилу. Але в одному екземплярі П. 91 трикутники утворено инакшим засобом, а саме — рядками рівнолежних похилих «в ялинку».

Другий тип узору (посудина П. 61) скомпоновано з густих поземих рядків прямовисно поставлених дужок, в формі суцільно-рядкового заповнення.

Просвердлини.

Одна посудина Г. 246 має на плечах дві круглі конічні дірки, що їх просвердлено зовні в середину по випаленому черепку; вони лежать на одному рівні. Віддалення між їхніми центрами 19 мм.; діаметри зовні 9 і 11 мм.; діаметри з внутрішнього боку 6 і 7 мм. Поміж просвердлинами йде глибока краєва щілина. Поза сумнівами, що просвердлини були призначені для зшивання посудини.

Г. 272.

Посудину Г. 272 (табл. II : 1) здобуто розкопами Горолицова, року 1901, біля Великої Камішевахи, кол. Изюм. п., в місцевості Гостра Могила, в могилі № 2, при похованні № 3. Вона описана в «Каталозі виставки XII А. С.» на ст. 59. Малюнок видано вперше.

Сліди зубчастої стеки збереглися дуже добре. На підставі напрямків їхніх можна говорити, що при вишкрябуванні цієї посудини майстер працював правою рукою. По багатьох місцях збереглися витиски пальців майстра.

З обох боків—виразне явище маслястого забарвлення.

Розмірами Г. 272—найбільша посудина з усіх опуклоденцевих (див. реєстр III). Пропорціями вона наближається до Г. 207 (див. реєстр V і табл. I).

Обріз краю плісватий, похилий назовні. Форма — типowo яйцювата. Орнаменту немає.

Посудину знайдено в камерному похованні («в катакомбі» — за Городцовим) при кістяку жінки, що лежала на правому боці, в скорченому стані, головою на S. Посудину поставлено денцем вгору перед лицем небіжчиці. Під нею була «просохла та запекла маса, наймабутиш, печене м'ясо» (Тр. XII А. С., т. I, ст. 328). У тій же камері знайдено ще тільки одного кременяного відщепка (Кат. вист. XII А. С., ст. 59, № 271).

В ямі, що була за вхід до камери, було поховання № 2 дитини, яка лежала теж на правому боці, головою на O. В цьому похованні здобуто: 1) кісткове шильце, пофарбоване червоною фарбою, — під правим плечем (Кат. вист. XII А. С., ст. 59, № 270); 2) червоної фарби — одна

крупинка; 3) вапно — на підлозі ями й 4) брунатна речовина під кістком.

Та-ж сама яма була за вхід ще до другої, сусідньої камери, де знайдено поховання № 4 чоловіка, що лежав також на правому боці, в скорченому стані, головою на S. При ньому було: — 1) глиняний, дуже добре орнаментований, великий, пліскоденцевий горщик (Кат. вист. XII А. С., ст. 59, № 276, — мал. див. в Тр. XII А. С., т. I, табл. IX, в нижчому рядку, в середині); 2) мармурова, шліфувана булава з сірого мармуру з синюватими жилочками, діам. 67, височ. 57 мм. (Кат. вист. XII А. С., ст. 59, № 273); 3) кремінний гострий відщепок (Ibid., № 275); 4) бронзовий списоподібний ніж, завд. 147, завш. 47 мм., «з рештками ратища» (Ibid., № 274); 5) вапно — на підлозі камери; 6) брунатна речовина під кістком; 7) дубові поліна, що ними було затулене зовні горло камери.

На стінках обох камер Городцов спостерігав сліди металевих знарядь, що ними були викопані камери.

Г. 223.

Посудину Г. 223 здобуто розкопами Городцова, року 1901, біля Ковалівки, кол. Ізюм. п., в могилі № 11, при похованні № 5. Вона описана в Каталозі вист. XII А. С., на ст. 52. Малюнок видано (без назви) в Тр. XII А. С., т. I, на табл. III, в нижчому рядку, ліворуч.

Сліди зубчастої стеки збереглися найліпше на денці з внутрішнього й на стінках зовнішнього боку посудини.

Поверхня має характерний плямистий вигляд від нерівномірного випадку. Треба зазначити, що навкруги денця плями розташовані безперервним кільцем.

Пропорціями Г. 223 наближається до Г. 241 (див. реєстр V і табл. I). Форма типово яйцювата. Орнаменту немає.

Посудину знайдено в ямному похованні чоловіка, що лежав на правому боці, в скорченому стані, головою на NO. Її поставлено біля голови небіжчика (Тр. XII А. С., т. I, ст. 305). При ньому було: 1) гірська смола — і пматок на правому плечі кістяка (Кат. вист. XII А. С., ст. 52, № 225); 2) червона фарба — на череві й у ногах під стопами (Ibid., № 224); 3) зеленуватий пісок під кістком від черепа до кризових кісток.

Г. 246.

Посудину Г. 246 здобуто розкопами Городцова, року 1901, біля Шпаківки, кол. Ізюм. п., в могилі № 9, при похованні № 3. Вона описана в Кат. вист. XII А. С. на ст. 55, Малюнок видано в Тр. XII А. С., т. I, на табл. III, в нижчому рядку, в середині.

Сліди зубчастої стеки збереглися найліпше з внутрішнього боку, зовні їх ледве видно.

Форма типово яйцювата. Пропорціями Г. 246 наближається до вищеподаних Г. 272 і Г. 223 (див. реєстр V і табл. I).

На горішній частині посудини є орнамент, витиснений суканною шворочкою, завш. 3 мм. Весь узор прямолінійний. Зигзаг утворює по

плечах 8 трикутних клинців, що заповнені поземими рівнобіжниками. Вище—плечну влоговину, шийку й, навіть, обріз укривають ті-ж самі поземі рівнобіжники.

Посудину знайдено в ямному похованні при дуже зотлілому кістяку. Вона лежала на боці біля північної стінки ями (Тр. XII А. С., т. I, ст. 317). При тому-ж похованні була тільки червона фарба, що в деяких місцях укривала підлогу ями.

Г. 241.

Посудину Г. 241 здобуто розкопами Городцова, року 1901, біля Шлаківки в могилі № 5, при похованнях №№ 3—6. Вона описана в Кат. вист. XII А. С., на ст. 54. Малюнок видано в Тр. XII А. С., т. I, на табл. III, в нижньому рядку, праворуч.

Сліди зубчастої стежки добре збереглися з внутрішнього боку посудини, де вони йдуть двома протилежними напрямками й утворюють-скісну сітку. З зовнішнього боку вони ледве-ледве виступають на боках.

Зовні, на боках можна бачити ледве помітні брунатні струмочки, ніби-то на денце посудини полито якогось плинну.

Пропорціями Г. 241 наближається до Г. 246, але відрізняється від нього гострішим денцем (див. табл. I). Форма типово яйцювата.

Орнамент широкою смугою лежить на плечах. Він складається з пасми поземих рівнобіжників і 11 трикутних клинців. Кожний клинець заповнено рівнобіжниками, похилими праворуч.

Посудину знайдено в ямному похованні при чотирьох кістяках; з них два—дитячі лежали на правому боці, один жіночий—на лівому. Дитячі кістяки були головами на NOO і SWW, жіночий—на SWW. Стан четвертого кістяка в щоденнику Городцова не зазначено (Тр. XII А. С., т. I, ст. 312—313). Посудина лежала на боці біля голови одного з дітей.

При тому-ж похованні було: 1) брунатна речовина—на підлозі ями й 2) вапно—під кістяком.

Г. 207.

Посудину Г. 207 здобуто розкопами Городцова, року 1901, біля Ковалівки, кол. Ізюм. п., в могилі № 5, при похованні № 1—в насипу. Вона описана в Кат. вист. XII А. С., на ст. 50. Малюнок її видано без назви в Тр. XII А. С., т. I, на табл. III, в горішньому рядку, ліворуч.

Сліди зубчастої стежки дуже добре збереглися з внутрішнього боку. Зовні вони менш помітні.

Зовні, на плечах, можна бачити рядок ледве помітних брунатних плям, що нагадують брунатні струмочки посудини Г. 241.

З обох боків вінця—виразне явище маслястого забарвлення світло-брунастого, рожевато-бузкового й темно-синього кольорів.

Пропорціями Г. 207 наближається до вищеописаних посудин, але відрізняється від них своєю шириною (див. реєстр V і табл. I). Форма типово яйцювата.

Орнамент складається з двох смужок. Одна, вузенька — тягнеться обрізом і частково верхом шийки,—це рядок коротеньких частих сторчаків. Друга, широка смуга лежить на плечах і складається з 10 трикутних клинців. Кожного клинця заповнено поземими рівнобіжниками.

Посудину знайдено в насипному похованні дитини. Стан кістяка не встановлено. При тому-ж похованні було: 1) шар дерева понад ямою й 2) вапно — на підлозі ями.

П. 91.

Посудину П. 91 (табл. II : 2) здобуто розкопами Покровського, р. 1901, біля Бунаківки, кол. Зміїв. п., в могилі № 14, при похованні № 15. Вона описана в Кат. вист. XII А. С., на ст. 223. Малюнок видано вперше.

Сліди зубчастої стеки дуже добре збереглися на внутрішньому боці; зовні вони не так помітні, а на шийці з обох боків їх зовсім не помітно. На шийці виразні сліди оформлення краю пучками.

Розміром П. 91 належить до групи маленьких посудин; пропорціями-ж вона відрізняється від усіх опуклоденцевих своєю шириною (див. табл. I й рис. 1). Форма яйцювата, але наближається до півсферичної.

Орнамент тягнеться смугою по плечах. Це дві горизонталі, до нижчої з яких притинюється рядок із 6 клинців. Кожного клинця утворено 4, 5 або 6-тю рівнобіжниками, похилими «в ялинку». Загальне виконання узору не бездоганне.

Ситуація знахідки й утиляж поховання невідомі.

П. 65.

Посудину П. 65 (табл. II : 3) здобуто розкопами Покровського, р. 1901, біля Отрадного, кол. Зміїв. п., в могилі № 11, при похованні № 2. Її описано в Кат. вист. XII А. С., на ст. 221. Малюнок видано вперше.

Сліди зубчастої стеки помітні з обох боків,—найліпше зовні.

Пропорціями П. 65 належить до групи посудин з високою шийкою: П. 61 й № 38 (див. реєстр V і табл. I). Форма типово яйцювата.

Орнамент лежить на плечах і складається з 8 рівнобіжно-трикутних клинців; кожний клинець заповнений часто-густо рівнобіжниками, похилими ліворуч.

Ситуація знахідки П. 65 невідома, — але відомо, що в тому-ж похованні знайдено ще одного невеличкого пліскоденцевого горщика, що описаний в Кат. вист. XII А. С., на ст. 221, під № 64.

П. 61.

Посудину П. 61. (табл. II : 4) здобуто розкопами Покровського, р. 1901, біля Отрадного, кол. Зміїв. п., в могилі № 10, при похованні № 3. Її описано в Кат. вист. XII А. С., на ст. 220. Малюнок її видано вперше.

Сліди зубчастої стеки збереглися лише в середині на боках посудини.

Пропорціями П. 61 належить до групи з високою шийкою (див. реєстр V і табл. I). Форма типово яйцювата.

Орнаментом П. 61 відрізняється від усіх інших оноклоденцевих вона суцільно вкрита зовні 8 рядками витисків прямовисно поставлених зубчастих дужок (див. вищеподану характеристику узора другого типу).

Про ситуацію знахідки відомо тільки, що посудину знайдено «при дитячому пофарбованому кістяку» (Кат. вист. XII А. С., ст. 220). Можна гадати, що інших речей, крім цієї червоної фарби, в похованні не було.

Г. 242.

Посудину Г. 242 здобуто розкопами Городцова, року 1901, біля хут. Шпаківки, кол. Изюм. п., в могилі № 7, при похованні № 1. Її описано в Кат. вист. XII А. С., на ст. 54. Малюнок її видаю в Тр. XII А. С., т. I, на табл. III, в горішньому рядку, праворуч.

Сліди зубчастої стеки збереглися по деяких місцях в середині і мають поземий напрямок.

Оформлення посудини пальцями після вишкрябування остільки небережне, що поверхня має горбкуватий вигляд. З денця струмочками на боки спливає брунатна іліяма. На всьому зовнішньому боці виразні явище маслистости.

Форма відрізняється трохи вуглястим контуром од інших яйцюватих. Пропорціями Г. 242 виняткова, бо височина плечей її дорівнюється тільки $\frac{1}{10}$ загальної височини, а максимальний діаметр розглядає загальну височину на обрізки, що відносяться, як мало не 1:3 (див. реєстр V і табл. I).

Орнаменту немає.

Посудину знайдено в ямному похованні при кістяку дитини, що лежав у скорченому стані, головою на NW (на якому боці—невідомо). Посудина була біля голови небіжчика (Тр. XII А. С., т. I, ст. 314).

При тому-ж похованні знайдені ще тільки дубові поліна зверху ями № 38.

Посудину № 38 (табл. II:5) здобуто з Великих Могил біля Нової Олександрівки, кол. Куп. п. (на лів. бер. р. Красної). Малюнок видаю вперше.

Сліди зубчастої стеки дуже виразні з обох боків; первинні, майже поземі сліди вкриті прямовисними слідами.

Розмірами № 38 єсть найменша посудина з усіх оноклоденцевих (див. реєстр III). Форма типово яйцювата. Пропорціями № 38 належить до групи з високою шийкою, як П. 65 і П. 61 (див. реєстр V і рис. 2).

Орнаменту немає. Ситуація знахідки невідома.

В. 10.

Посудину В. 10 здобуто розкопами Воронця біля Іванівки, кол. Куп. п., в могилі № 1 при кістяку № 8. Її описано в Кат. вист. XII А. С., на ст. 212.

Від посудини збереглося тільки фрагментоване денце.

Сліди зубчастої стеки дуже виразні в середині, але зовні вони ледве виступають на боках. Розмірами В. 10 треба вважати за найбільшу посудину з усіх опуклоденцевих.

Ситуація знахідки невідома.

Призначення посуду.

Посуд містився в похованні не аби-як, але завжди на одному певному місці — біля голови мерця; посудина Г. 272 була навіть перед самим лицем. Тут посудина завжди або лежить на боці, або буває перекинута денцем вгору, — ніби-то нею було щось покрите. Дійсно, про посудину Г. 272 Городцов каже, що під нею була «просохла та запекла маса, наймабутніш, печене м'ясо» (Тр. XII А. С., т. I, ст. 328).

На денце перекинutoї опуклоденцевої посудини бувало полито якогось плинну. Ця риса вже належить, мабуть, до якогось своєрідного ритуалу поховань у скорченому стані, бо вона є і в інших типах кераміки бронзової доби.

Здебільша опуклоденцевий посуд міститься в похованнях дітей або жінок; в чоловічому похованні його знайдено лише в одному випадку. Посудини, що бувають у дитячих похованнях, мають завжди невеличкі розміри.

Культура й час.

Вважають за Городцовим, що опуклоденцевий посуд походить з найстаріших поховань бронзової доби, себ-то, з поховань в скорченому стані в ґрунтових ямах. Після розгляду вищеподаного опису треба цю думку усунути, бо з шістьох посудин, що їх походження добре відоме, тільки чотири дійсно здобуто в ямних похованнях; одну-ж — Г. 272 знайдено в «катакомбі», а ще одну — Г. 207 при похованні в насипу (див. щоденник Городцова, Тр. XII А. С., т. I, ст. 300). Мені невідомо, чому дослідник видав цю останню посудину на табл. III під назвою «Поховання в ямах» і чому він не видав Г. 272 на табл. IX під назвою «Катакомбі», де не треба було містити малюнків 4 й 5 — двох посудин, що походять з ямного поховання в Ковалівці, III : 2 (див. Тр. XII А. С., т. I, табл. III й IX).

Як можна бачити вище, опуклоденцевий посуд всіма своїми рисами складає одноманітну, суцільну групу. Тому треба гадати, що він походить з одних часів і належить до однієї культури. За час його зараз можна говорити, що цей посуд на Донці існує одночасно з найтипівішою керамікою «шнуркового» узору з «катакомб» і буває в похованнях з утиляжем розвиненої бронзової доби.

Я підкреслюю, що опуклоденцевий посуд трапляється в різних типах поховань в скорченому стані (навіть у насипу!). Цей факт, мені здається, порушує систему класифікації скорчених кістяків по типу поховань (за Городцовим) і вимагає майбутнього її перегляду для певного розуміння культури бронзової доби сточища р. Донця.

LA POTERIE A FOND CIRCULAIRE DE L'AGE DE BRONZE, PROVENANT DU BASSIN DU DONETZ.

A. ПОТАПОВ.

Par toutes ses particularités la céramique à fond circulaire appartient à un groupe uniforme. En nous basant sur ceci nous pouvons facilement rapporter tous les produits de cette céramique à la même époque et à la même civilisation.

Quant à l'époque pendant laquelle cette céramique fut répandue dans le bassin du Donetz on peut affirmer actuellement qu'elle existait simultanément avec la céramique cordonnée, nommée ordinairement „céramique des catacombes“ et qu'on la rencontrait dans les sépultures à outillage de l'âge de bronze avancé.

On rencontre la céramique à fond circulaire non seulement dans les sépultures du type de fosses mais aussi dans les sépultures d'autres types constatés dans la région du Donetz (même dans les sépultures de tumulus).

Ce fait change le système de classification de nos squelettes accroupis d'après V. Gorodtsov et exige une nouvelle vérification pour arriver à une plus exacte connaissance de la civilisation de l'âge de bronze dans le bassin du Donetz.
